

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА АНАТОМІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ ТА ПРАКТИЦІ

© Король Т. В., Бичкова С. В., Манько В. В., 2012

Статтю присвячено проблематиці вживання анатомічних термінів у сучасній українській науковій практиці. Автори висвітлюють суть проблеми через аналіз літературних джерел та формують власне бачення важливості дотримання міжнародного й національного стандарту анатомічної номенклатури в професійній діяльності та навчальному процесі.

Ключові слова: українська мова, термінологія, анатомічна термінологія, Міжнародна анатомічна номенклатура.

The article is devoted the problem of using anatomic terms in modern Ukrainian science practice. The authors highlight the problem through the literature and formulate their own vision of the importance of adhering to international and national standard anatomical nomenclature in professional activities and the learning process.

Keywords: Ukrainian language, terminology, anatomic terminology, International Nomina Anatomica.

Анатомія людини лежить в основі медичної освіти і науки, а також є фундаментальною дисципліною для біологів, які займаються вивченням питань фізіології, ембріології, антропології, порівняльної анатомії, еволюції тощо. Одні з перших відомих нам анатомічних відомостей містяться в найдавніших книгах людства – китайській «Нейцзин» (IX–X ст. до н. е.) та індійській «Аюрведа» (I–II тис. до н. е.). Зрозуміло, що за таку багатотисячолітню історію розвитку науки вченими було зібрано великий фактичний матеріал, який потребував опису та систематизації. У зв'язку із цим часто виникала плутанина в позначенні одних і тих самих анатомічних структур. Тому наприкінці XIX ст. перед анатомами постало актуальне питання необхідності систематизації термінології. Як уважав відомий анатом Йозеф Гіртль (1811–1894), більшість анатомічних термінів уже не мають осмисленого змісту й походження їх невідоме, а самі терміни, очевидно, виникли в найдавніший період людського життя [1, с. 12]. Проблема застосування анатомічних термінів у професійній діяльності та навчальному процесі не втратила своєї гостроти й сьогодні. І надалі залишається актуальним питання утвердження сучасної української анатомічної термінології в професійній мові анатомів та фахівців, які використовують анатомічну термінологію. Метою цієї роботи є висвітлення основних термінознавчих засад в анатомії, яких повинні дотримуватись фахівці медико-біологічних галузей науки для забезпечення високої якості професійної підготовки спеціалістів.

Термінологія (від пізньолатинського *terminus* – термін і грецького *λογος* – слово, наука) – система спеціального словникового запасу певної наукової дисципліни. Розвиток термінології відбувається паралельно з розвитком науки, оскільки кожне нове поняття має бути зафіксоване точним словом – терміном. Кожний термін має свою логіко-семантичну та морфологічну структуру і визначає поняття та його місце в системі інших понять. Анатомічна термінологія (номенклатура) – це уніфікований перелік анатомічних термінів, затверджених Міжнародною асоціацією анатомів. Анатомічна термінологія складається переважно з термінів латинського й частково грецького походження. Біля витоків формування анатомічної номенклатури стояли Гіппократ (460–370 до н. е.), Гален (129 або 130–201), Леонардо да Вінчі (1452–1519), Везалій (1514–1564).

Анатомічна термінологія містить низку назв, фактична невідповідність яких була згодом доведена. Наприклад, термін *duodenum* утворений аналогічно грецькому *duodecadactylon enteron* –

дванадцятипала кишка. Його виникнення ми завдячуємо давньогрецькому лікарю Герофілу (IV ст. до н. е.), який визначив, що довжина цієї кишки рівна довжині дванадцяти поперечників пальців. Але, за твердженням відомого німецького анатома Лушка (1820–1875), виміряна Герофілом довжина виявилася помилковою [1, с. 14]. Аналогічно в науковій анатомічній мові вкоренився термін *rectum* – пряма кишка, запропонований Галеном у II ст. н. е. Свої дослідження Гален проводив на трупах тварин, у яких кінцевий відділ товстої кишки й справді є прямим. Щодо живої людини, то пряма кишка у неї має два вигини – крижовий і куприковий. Тому сучасниками такі терміни не сприймаються буквально, за їх внутрішнім змістом, а як давні умовні назви традиційно закріплені в науковій термінології.

Анатомічний термін *артерія* (грец. *ἀρτηρία* – *артерії*) походить від грецьких слів *aer* – повітря і *tereō* – зберігаю, вміщую, несучи й дослівно означає повітроносний канал. Іншим відомим анатомічним терміном *бронх* древні греки позначали хід для проковтнутої рідини. Проте ці терміни існують і до сьогодні, але несуть інше змістове наповнення, а сам термін сприймається як історично закріплена назва анатомічної структури, будова й функції якої на сьогодні достеменно вивчені й правильно пояснені.

Окремі латинські терміни відображають побут і традиції древніх римлян та греків і побудовані на основі певних асоціацій. Так, наприклад, термін *ключиця* (*clavicula*) є зменшувальним від *clavis* (грец. *κλειδίά* – ключі) – ключ, засувка, оскільки за формою нагадує S-подібну клямку у римських будинках. Термін *кульшова западина* латинською мовою записується як *acetabulum* – оцетниця (лат. *acetum* – оцет). Назва *крижова кістка* (*os sacrum*) походить від лат. *sacer* – священний і свідчить про звичай римлян вирізати крижову кістку у тварин, яких приносили в жертву.

У 1895 р. у місті Базелі конгресом Німецького анатомічного товариства була затверджена Базельська анатомічна номенклатура (*Basele Nomina Anatomica, BNA*), яка набула міжнародного статусу й мала стати основою для національних номенклатур. Хоча Базельська анатомічна термінологія й одержала всесвітнє визнання, проте згодом була змінена та доповнена. У 1933 р. анатоми Англії та Ірландії на з'їзді в Бірмінгемі внесли свої виправлення, які в подальшому не отримали широкого визнання. У 1935 р. була прийнята Йенська номенклатура (*Jenaer Nomina Anatomica, JNA*), що також не стала загальною, чому до певної міри завадив початок другої світової війни. У 1955 р. на IV Федеративному міжнародному конгресі анатомів у Парижі було прийнято Міжнародну анатомічну номенклатуру (*Parisiensia Nomina Anatomica, PNA*), яка зазнавала деяких змін і доповнень на кожному наступному Міжнародному конгресі анатомів (Нью-Йорк, 1960; Вісбаден, 1965; Ленінград, 1970; Токіо, 1975; Мехіко, 1980; Лондон, 1985). Паризька анатомічна номенклатура ґрунтувалася на BNA, з якої було запозичено 4286 термінів, а також поповнилася 1354 новими найменуваннями. З офіційного списку анатомічних термінів були вилучені усі епоніми, тобто синоніми анатомічних термінів, які містили імена авторів. У 1997 р. було прийнято нову сучасну спрощену й універсальну анатомічну номенклатуру (*S-PNA*), затверджену Федеративним комітетом з анатомічної термінології в Сан-Пауло (Бразилія) і ухвалену Міжнародною федерацією асоціації анатомів, до складу якої входять 60 національних анатомічних спілок. Вона нараховує 7428 термінів.

Анатомічна термінологія українською мовою під назвою «*Nomina anatomica ucrainica*» вперше була опублікована у 1925 р. за редакцією Олени Курило на основі Базельської номенклатури [2]. Над укладанням сучасної української анатомічної термінології працювали провідні анатоми України. Вона наведена в книзі «Міжнародна анатомічна номенклатура», виданій за редакцією І. І. Бобрика та В. Г. Ковешнікова у 2001 р. [3]. Ця номенклатура містить оригінал Міжнародної анатомічної номенклатури, створеної в 1997 р. у Сан-Пауло, а також перелік українських еквівалентів, дотримання яких обов'язкове при використанні анатомічної термінології. Хоча здебільшого українська анатомічна термінологія містить відповідники іншомовних термінів, проте наводяться й латинізовані терміни (разом з латинськими або без них), які стали універсальними для медицини багатьох країн світу, наприклад, *вентральний*, *дорсальний*, *вентральний стріатум*, *міокард* тощо. В окремих випадках до українських термінів, які зустрічаються вперше, наведено латинізовані варіанти, що їх нерідко використовують у медичній практиці [3, с. 5–6].

Варто зазначити, що деякі з латинізованих термінів повністю витіснили зі вжитку українські відповідники (наприклад, *таламус*, а не *зоровий горб*). Це теж є цілком закономірним і виправданим –

за латинізованим терміном важче прослідкувати історичну прив'язку і в тому випадку, коли вона є абсолютно неправильною, більш доречно використовувати термін неукраїнського походження, щоб не виникало неправильних асоціацій.

Але, на жаль, зустрічаються й мовні покручі, щось на зразок *спинно-таламічні* (правильно *спинномозково-таламічні* або *спіно-таламічні*) *шляхи*, *кунео-мозочкові* (правильно *кино-мозочкові* або *кунео-церебелярні*) *волокна*, чого категорично не можна допускати.

З української анатомічної термінології, відповідно до змін у РНА, вилучено епоніми. Наприклад, у розділі «Серцево-судинна система» замість уживаних раніше термінів *пучок Гіса* і *волокна Пуркінє* рекомендовано використовувати терміни *передсердно-шлуночковий пучок* та *субендокардіальні гілки* [3, с. 150], у розділі «Нервова система» пропонується для використання термін *водопровід середнього мозку*, а не *сільвіїв водопровід* [3, с. 224], у розділі «Органи чуття» зустрічаємо анатомічні назви *слухова труба* та *спіральный орган*, які в літературі часто позначалися епонімами *євстахієва труба* [3, с. 286.] і *кортіїв орган* [3, с. 150] тощо. Однак фахівці різних галузей продовжують вживати епонімічні терміни, хоча з офіційної номенклатури вони вилучені. Використання епонімів, на думку В. Лисенка, важливе для дипломованого лікаря, викладача, науковця насамперед із професійних позицій, адже епоніми – частина історії, культури, яка творилася, почи-наючи від найдавніших часів до сьогодення [4]. Тому, на нашу думку, у процесі викладання анатомії епоніми обов'язково слід зазначати разом з офіційно прийнятими термінами.

Сьогодні ми маємо доступ до підручників, атласів чи довідників, що видавались на Заході. Наприклад, вартій уваги всесвітньовідомий «Атлас анатомії людини» Френка Неттера [5], українську версію якого видано видавничим домом «Наутілус», або «Навчальний посібник з анатомії та фізіології» [6] видавництва «Дорлінг кіндерслі» (українська версія видавництва «БаК»). Працюючи з такою літературою, користувач стикається із проблемою невідповідності імен, які традиційно вживаються у вітчизняній літературі. Наприклад, парасимпатичне ядро окорухового нерва (*nuclei accessorii*), відоме у вітчизняній літературі як ядро Якубовича, має відповідник – ядро Едінгера-Вестфала у іноземній літературі. Інший приклад: капсула Боумена – капсула Шумлянського-Боумена. Саме тому в українській анатомічній термінології подаються альтернативні терміни, проте розміщуються вони після найменування, якому слід надавати перевагу. Також у міжнародній анатомічній номенклатурі наприкінці в алфавітному порядку наведено прізвища вчених, які вперше здійснили опис тієї чи іншої анатомічної структури.

Очевидно, що викладачам анатомії доцільно після загальноприйнятої назви подавати й інші відомі терміни, зокрема епоніми. Зумовлено це тим, що власні імена в анатомічній термінології були досить поширеними упродовж багатьох десятиліть, що відображено як у навчальній, науковій, так і в довідковій літературі. Отже, завдання викладача надати студенту правильні орієнтири при опануванні ним термінології. Іншим важливим аспектом такого підходу до подання матеріалу є досягнення виховної мети на занятті. Адже за кожною власною назвою стоїть багаторічна самовіддана праця конкретного вченого-першовідкривача. Підкріплена позитивним прикладом наукова інформація сприйматиметься студентами психологічно доступно. Важливо також і те, що патріотичний виховний аспект є одним з найбільш актуальних виховних аспектів у сучасному розумінні [7, с. 18]. На прикладі життя та діяльності вчених-співвітчизників у студентів формується уявлення про пріоритет вітчизняної науки у вирішенні тих чи інших питань. Щоправда, у цьому випадку слід згадувати усі складові складних епонімів, а не спрощувати їх із псевдопатріотичних міркувань (*ядро Якубовича-Едінгера-Вестфала*, а не *ядро Якубовича*). Отже, знання особливостей анатомічної термінології лише сприятиме правильному засвоєнню термінів.

Існує відмінність між поняттями «знати мову» й «володіти мовою». Знання – це перший, вербальний і найнижчий рівень засвоєння мови, а володіння мовою – це другий рівень комунікативної компетентності. Знання мови треба розвивати, щоб цією мовою оволодіти [8, с. 4, 5]. Це твердження справедливе й для оволодіння анатомічною термінологією, осмислення якої, а відтак використання в практиці, можливе за умов глибокого аналізу походження й значення кожного слова.

Знання необхідно також черпати із фахових словників, які містять не лише великий термінологічний матеріал, але й методичні доповнення. Словники бувають виключно термінологічні, тлумачні або такі, що одночасно подають переклад слова з поясненням його етимології та морфологічними відомостями про нього. Фаховий словник є не лише інструментом фіксації релевантних

наукових нагромаджень, але й інструментом самовираження відповідної науки й структури методів та пріоритетів досліджень [9, с. 33]. У ХХ ст. ученими-анатомами було укладено цілу низку анатомічних словників. Найбільш важливими зразками фонду анатомічного словництва є: 1) Лукасевич І. Анатомічний словник – Львів, 1926; 2) Нетлюх М. А. Латинсько-український анатомічний словник. – К., 1972; 3) Нетлюх М. А. Українсько-латинський анатомічний словник. – Львів, 1975; 2000; 4) Топоров Г. Н. Эпонимические термины в клинической анатомии человека. – Словарь. – К., 1988.

Укладання галузевих словників окремими авторами здійснюється з певною часткою суб'єктивізму (відбір термінів, їх опрацювання), що великою мірою залежить від суспільно-історичного середовища [10, с. 11]. У наш час не втратило актуальності питання впровадження професійної української мови в усі галузі науки.

Українська термінологія протягом останніх 20 років перебуває у фазі інтенсивного творення, і ще зовсім недавно нібито фонетично зручні для нас терміни на сьогодні виявилися де-юре зрусіфікованими. Звичайно, що для переходу на повністю українську номенклатуру потрібний певний час. Спочатку така термінологія спричиняє неприйняття із-за вкорінених мовних стереотипів. Проте ми вже звикли до, наприклад, *периферійна нервова система* (застаріле *периферична*). Тепер потрібно замінити вживання таких термінів, як *холінергічні* та *адренергічні клітини* на *холінергійні* та *адренергійні*.

Не менш важливим є і той факт, що для позначення анатомічних структур у виданнях, лекціях, статтях з усіх медичних дисциплін, де вживається анатомічна термінологія, обов'язково використовувати як міжнародний і національний стандарт Міжнародну анатомічну номенклатуру, затверджену IV з'їздом анатомів, гістологів, ембріологів і топографоанатомів України [4, с. 3]. Тому створення сучасних словників або навіть термінологічних посібників з анатомії стане доброю основою в професійній підготовці студентів та фаховій діяльності лікарів, викладачів і науковців. Анатомічні терміни часто лежать в основі клінічних термінів, а тому знання кореня, основи складних слів, префікса й закінчення допоможе зрозуміти їх діагностичний зміст. Укладання багатомовних словників анатомічної термінології стане в нагоді широкому колу користувачів – викладачам та студентам біологічних факультетів класичних університетів, а також вищих і середніх медичних навчальних закладів, науковцям, аспірантам.

Наука анатомія, як і інші морфологічні дисципліни, продовжує розвиватися й доповнюватися новими даними, що в майбутньому неодмінно знайде відображення в анатомічній термінології. Головне, у цій справі термінотворення й тлумачення анатомічних назв дотримуватися думки, сформульованої французьким філософом і математиком Рене Декартом: «Визначте значення слів – і ви звільните людство від половини турбот».

1. Александровский Б. П. Словарь клинических терминов с переводным и толковым значением / Б. П. Александровский, В. Г. Соколовский. – К., 1969. – 248 с. 2. *Nomina Anatomica Ucrainica: анатомічні назви, прийняті в Базелі на IX-х зборах* / Ред. О. Курило. — К., 1925. — 82 с. 3. *Міжнародна анатомічна номенклатура* / За ред. І. І. Бобрика, В. Г. Ковешнікова. – К., 2001. – 328 с. 4. Лисенко В. І. *Терміни-епоніми в українській анатомічній термінології* / Валентина Лисенко // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»* : Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648 – С. 66–70. 5. Frank H. Netter, M. D. *Atlas of human anatomy*. – Ciba – Geigy Corporation, 1989. – 551 p. 6. Людина. *Навчальний посібник з анатомії та фізіології* / За ред. Тоні Сміта. – Л. : БаК, 2002. – 240 с. 7. Мілерян В. Є. *Методичні основи підготовки та проведення навчальних занять в медичних вузах (методичний посібник)*. – К., 2006. – 80 с. 8. *Вержуховський О. М. Мала енциклопедія ветеринарної медицини* / Вержуховський О. М., Горжесев В. М., Иванов Г. Б. та ін.; За ред. Р. Й. Кравціва. – Л., 2008. – Т. 1. – 512 с. 9. Денисенко С. *Лінгвістичні словники та термінологія в порівняльних дослідженнях фразеології* / С. Денисенко, О. Бей, І. Микитка // *Проблеми української термінології* : Зб. наук. пр. учасн. XI Міжн. наук. конф. «Проблеми української термінології СловоСвіт 2010». – Л., 2010. – С. 33–35. 10. Малевич Л. *Українська термінологія і терміно-графія в антропоцентричному аспекті* / Л. Малевич // *Проблеми української термінології* : Зб. наук. пр. учасн. XI Міжн. наук. конф. «Проблеми української термінології СловоСвіт 2010» – Л., 2010. – С. 10–11.